

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 3 (Aralık/ December 2020), s. 103-122.
|| Geliş Tarihi-Received: 09.11.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 06.12.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Menâkıbnâmelerde ve Sözlü Kaynaklarda Yer Alan Şamanizm Kaynaklı İnanç Motifleri

Belief Motifs Which Bases On Shamanism In Menakibnames And Oral Sources

Haktan KAPLAN*

Öz

Menâkıbnâmeler ve menkıbeler atalar kültüyle bağlantılı olarak kamlık, şamanlık geleneğinin bir taşıyıcısı olarak XI. yüzyılda hayatımıza girmiştir. Heterodoks İslâm bünyesinde günümüzde hâlâ etkinliğini devam ettiren velî kültü çerçevesinde, velilerin yaşam şekilleri, kerâmetleri ya velî hayattayken kendisi tarafından kaleme alınmış ya da velî öldükten sonra müridleri tarafından yazılmıştır. Bu menâkıbnâmelerde ve menkıbelerde yer alan keramet motifleri, İslâm öncesi eski Türk inançları (Şamanizm), İslâmî inançlar, Kitab-ı Mukaddes menşeli inançlar, destanî ve mitolojik mahsuller ve halk gelenekleri olarak dört başlık altında incelemeye tabi tutulmuştur. Menâkıbnâmeler her ne kadar İslâmiyet sonrasında ortaya çıkmış olsa da içlerinde yer alan keramet motiflerinin bir kısmı İslâmiyet öncesi kaynaklıdır. Bu durum, bizi menâkıbnâmelerin kaynaklarını İslâmiyet öncesinde aramaya sevk etmiştir. Bu çalışmamızda ele alacağımız menâkıbnâmelerde geçen keramet motiflerinin kaynağı Şamanizm’de görülmektedir. Zira evliya etrafında teşekkül eden bir olaya bir kaynak gerekmektedir.

Çalışmamızda menâkıbnâmelerde ele aldığımız Şamanizm kaynaklı inanç motiflerinin şamanlardaki uygulamaları ve İslâm dinine nasıl geçtiğine dair birtakım ipuçları verilecektir.

Anahtar kelimeler: Şaman, velî, evliya, menâkıbnâme, menkıbe.

Abstract

In connection with the cults of ancestor, the publicity, as a bearer of shamanic tradition, our century has entered our lives. In the framework of heterodox Islam, which still continues to be active today, the forms and forms of life of the parents have been retained by the parents in the lifetime of the parents, or they have been retained by their followers after the parents have died. Keramat motifs in these menakibname and saint legend are examined under four headings as pre-Islamic ancient Turkish beliefs (shamanism), Islamic beliefs, beliefs based on the Biblical beliefs, epic and mythological crops and folk traditions.

In our work, shamanism-based belief motifs we have discussed in menakibname will give some clues as to the practices in the shaman and how the Islamic religion has passed.

Key words: Shaman, Saint, Saint Legend, menakibname, menkıbe.

Giriş

Menkabe, Osmanlıca-Türkçe sözlükte çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş hikâyelerin ahvaline ait fıkralar, hikâyeler diye geçmektedir. Menkabenin çoğulu olan menakıp ise menkabeler, övülecek vasıflar şeklinde tanımlanmıştır (Devellioğlu 2007: 615). Bununla birlikte “menkabe”nin birçok araştırmacı tarafından da çeşitli tanımları yapılmıştır. Pertev Naili Boratav, menkabeyi efsane içerisinde ele alarak efsane deyimiyile Fransızcadaki legende ile Almandadaki sage ve legende kavramlarının her ikisiyle de karşılandığını ve dinlik konulardaki efsanelere eskiden Türkçede “menkabe” denildiğini aktarmıştır. Efsane çeşitlerinden, tarihlik efsanelerin yazılı edebiyatta menkabe adıyla anıldığını belirterek dinlik efsanelerin, sadece dinlik inanış ve işlemleri ağır basan, niteliklerini bu öğelerden alan efsaneler olarak da ifade etmiştir (Boratav 1973: 98-105). Abdurrahman Güzel, menkabeyi “İstılâhî manada; din büyüklerinin izhar ettikleri kerametleri anlatan küçük hikâyeler.” diye tanımlamıştır (Güzel 2004: 646). Ahmet Yaşar Ocak, IX. yüzyıldan başlayarak velilere atfedilen olağanüstü olaylardan bahseden kısa anlatılar olarak ifade etmiştir (Ocak 1992: 36). Sakaoğlu’na göre keramet adı verilen harikulade olaylara yer veren küçük hikâyelere “menkıbe, menkabe” denilmektedir (Sakaoğlu 2013: 47). Ali Berat Alptekin menkıbeyi “dinî efsaneler” başlığı altında ele almış, velilere bağlı anlatımlar olarak tanımlamıştır (Alptekin 2012: 11). Ethem Cebecioğlu ise menkabeyi, evliyâların hayatlarının anlatıldığı eserler olduğunu belirterek bu eserlerin velilerin kerametlerini, hikmetli sözlerini, hallerini, yaşayışlarını yansıttığını ve amaçları da dinleyenlerde aşk uyandırmak ve kalplerinde çerağ yakmak olduğunu ilave eder (Cebecioğlu 2005: 426).

Bütün bu tanımlardan hareketle biz de menkabe için yeni bir tanım yapabiliriz. Menkabe: Olağanüstü/kutsal özelliklere sahip olduğuna inanılan bir şahsın etrafında teşekkül eden kerametleri sözlü olarak sohbet ortamında anlatılmasına *menkabe* denir.

Türkler İslâmiyet’le birlikte yerleşik hayata geçmeye başlamış ve bu doğrultuda menkabe yerini menkıbeye bırakmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere menkabe sözlü edebiyatımızın, menkıbe ise yazılı edebiyatımızın bir ürünüdür. Türklerin İslâm dinini kabul etmeye başlaması edebiyatlarında da yeni bir şekillenmeye yol açmıştır. Bu duruma en güzel örnek şüphesiz evliyalar etrafından oluşan bir nevi onların biyografisi niteliğini almış, kimi zaman evliya hayattayken kimi zaman da ölümünden sonra müritleri tarafından kaleme alınmış olan menâkıbnâmelerdir.

Menâkıbnâmeler her ne kadar İslâmiyet sonrasında ortaya çıkmış olsa da içlerinde yer alan keramet motiflerinin bir kısmı İslâmiyet öncesi kaynaklıdır. Bu durumda bizi menâkıbnâmelerin kaynaklarını İslâmiyet öncesinde aramaya itmiştir. Bu çalışmamızda ele alacağımız menâkıbnâmelerde geçen keramet motiflerinin kaynağı Şamanizm’de görülmektedir. Zira evliya etrafında teşekkül eden bir olaya bir kaynak gerekmektedir. Bu kaynak kimi zaman İslâm ve hadis kaynaklı, kimi zaman *Kitab-ı Mukaddes* kaynaklı kimi zaman da İslâmiyet öncesi yani Şamanizm kaynaklıdır.

1. Menâkıbnâmelerdeki İnanç Motiflerinin Kaynakları

Destan, efsane ve masal gibi anlatım türlerinde meydana gelen ve olağanüstü olaylarda sık tekrarlanan olaylara belli başlı birtakım özellikler veren unsurlar vardır. Bu unsurlar “motif” olarak açıklanmaktadır. Nitekim evliya menkıbelerinde de bu motifler oldukça sık kullanılmıştır. Örnek vermek gerekirse; ateşte yanmama, ölüyü diriltme, tahta kılıç ile savaşma, don değiştirme vs. unsurlar evliya menkıbelerindeki motifleri oluşturur. Türk menâkıbnâmelerinde kullanılan bu ve buna benzer motifler köken itibariyle farklılık arz etmektedir.

Ahmet Yaşar Ocak Türk menâkıbnâmelerindeki motiflerin meşelerini; İslâm öncesi eski Türk inançları (Şamanizm), İslâmî inançlar, *Kitab-ı Mukaddes* menşeli inançlar, destanî ve mitolojik mahsuller ve halk gelenekleri (Ocak 1983: 70-73) olarak dört başlık altında incelemiştir.

Çalışmamızda ele alacağımız İslâm öncesi eski Türk inançları başlığını Şamanizm kaynaklı inanç motifleri olarak da yorumlayabiliriz. Türkler İslâmiyet'ten önce birtakım farklı dinlerin etkisinde kalmış olmalarına rağmen hayatlarında derin bir etki bırakacak kadar uzun bir süre bu dinlere tabii olmamıştır. Bu sebepten dolayı biz menâkıbnâmelerdeki motiflerin kaynaklarını incelerken *İslâm Öncesi Eski Türk İnançları* başlığını Şamanizm kaynaklı inanç motifleri olarak değiştirmeyi uygun gördük. Nitekim Türklerin en eski inançları Şamanizm altında şekillenmiştir. Bunun doğal sonucu olarak edebiyatlarına bu inançları yansıtmışlardır. İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Şamanizm'den kalan inançlarını İslâmiyet ile yoğurup edebiyatlarına taşımışlardır.

2.1. Şamanizm Kaynaklı İnanç Motifleri

Şamanizm, Türklerin Müslüman olmadan önce kendilerine ait bir inanç sistemi olarak yorumlanmaktadır. Şamanizm, günümüzde animizme benzetilmektedir. Şamanist inançta hemen hemen her varlığın bir ruhunun olduğuna inanılmaktadır. Aynı durum Türklerin en eski inançlarından olan Şamanizm'de de görülmekte ve bunlara kanlı veya kansız kurban adanmaktadır. Şamanist inanç Türklerde o kadar etkili olmuştur ki İslâmiyet'i kabul ettikten sonra dahi birtakım ritüelleri İslâmiyet'e aktarmışlardır. Hatta İslâmiyet ile birlikte hayatımıza girdiği düşünülen velî, evliya kavramı aslında İslâmiyet'ten önce şamanlar, kamlar etrafında var olan inançtır. İslâmiyet ile birlikte bu kamlar adlarını velî yahut evliya olarak değiştirmiştir.

Şamanların etrafında teşekkül eden birtakım olağanüstü hadiseler İslâmiyet'le birlikte evliyaların etrafında teşekkül etmeye başlamıştır. Özellikle Bektaşî evliyalarında sıkça görülen İslâmiyet öncesi dinî motifler diğer evliyalarda da karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu bu motifleri meydana getiren evliyalar; *sihirbazlık yapan, hastaları iyileştiren, gaipten ve gelecekte haberler veren, tenâsüh (reenkarnasyon), hulûl (enkarnasyon), tabiat kuvvetlerini istediği gibi yönlendiren, ateşe hükmeden, kemiklerden diriltme (intermezzo), kadın-erkek ortak ayinler yapan, tahta kılıç ile savaştan, don değiştiren* kimseler olarak aklımıza gelmektedir (Ocak 2013: 141).

Evliyaların bu özellikleri kimi zaman Kur'an-ı Kerim kaynaklı olarak da görülebilmektedir. Hatta burada yer alan özelliklerin bir kısmının Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenmektedir. Ancak şimdiye kadar bu özelliklerden hangilerinin İslâmî telakkiye uyduğu, hangilerinin uymadığına dair birtakım görüşler ileri sürülse de ilmî bir araştırma konusu olmamıştır (Ocak 2013: 143).

Bektaşî evliyaları Türkler arasında Türkmen babaları olarak görülmektedir. Bu sebepten dolayı yukarıda özellikleri taşıyan evliyaların menkıbelerindeki motifleri de Şamanizm kaynaklı olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır. Türk menâkıbnâmelerinde görülen Şamanizm kaynaklı inanç motiflerini şu şekilde gösterebiliriz:

2.1.1. Sihir ve Büyü Yapmak

Şamanizm'in en önemli unsurlarından olan sihir ve büyüye şimdiye kadar tek bir menâkıbnâmede rastlamaktayız. *Menâkıbu'l-Kudsiye'* de eserin kahramanı olan Baba İlyas-ı Horasanî'den ona düşman olan birinin ağzıyla şöyle bahsedilir:

Bu ki direm hezâr buncadır ol

Hiç sâhir bulmaya âna yol
 Varun eyle bulârı ğâret idün
 Şöyle kim vardurur hasâret idün
 ...
 Eyle kim câdûlarımış bunlar
 Bilse sizi kırarımış bunlar

Yukarıdaki bu üç beytin ilkinde Baba İlyas'ın son derece usta bir sihirbaz olduğu ve hiçbir sihirbazın bu konuda ona yetişemeyeceği anlatılmak istenmektedir (Ocak 2013: 143-144). Burada dikkati çeken başka bir husus ise İslâm dininde büyü ve sihrin kesin olarak yasaklanmasına rağmen menâkıbnâme gibi tasavvufî bir eserde büyüye ve sihre atıfta bulunulması dikkate şayandır. Baba İlyas'ın burada yaptığı olağanüstü işler o zamana kadar çevresinde görülmediğinden ona *câdû* diye hitap edilmesine sebep olmuştur. Kısaca Baba İlyas'ın düşmanları tarafından *câdû* diye nitelendirilmesi onu halk arasında kâfir ilan edip halkın ondan soğuması amacıyla yapılmış olabileceği görüşünde birleşmek doğru olacaktır. Nitekim bu tarz düşünceler hemen hemen bütün evliyalardan hakkında öne sürülmüştür. Ancak işin doğrusu halkı onlardan soğutmak ve onları kâfir ilan etmek amacıyla yapıldığıdır.

Menâkıbnâmelerdeki Şamanizm kaynaklı inanç motiflerinden olan sihir ve büyü İslâm dininin kesinlikle yasakladığı ritüellerdendir. Bu sebeple menâkıbnâmelerde görülme sıklığı da oldukça az hatta tektir.

2.1.2 Hastalıkları İyileştirme

Şamanların en önemli özelliklerinden biri de hastalıkları tedavi etme özelliğidir. Şamanlar kimi zaman yaptıkları çeşitli efsunlarla kimi zaman da bir doktor gibi şifalı otlarla ilaç yaparak hastaları tedavi ederlerdi. Bunlardan başka tanrıya adak adayıp hastanın kurtuluşuna vesile olurlardı.

Şamanların, hastalıkları tedavi etmedeki diğer bir yöntemi de sağaltma tekniğidir. Bu tasarıma göre hastalık sahibi kişinin canı çalınır veya kaybolur. Sağaltma da şamanın canı arayıp bulması veya canı çalan kötü ruhları öldürmesiyle açıklanabilir.

İslâmiyet'in kabulüyle velî kültürünün ortaya çıkması şamanlara ait olan bu görevin velîlere intikal etmesine sebep olmuştur. Yani denilebilir ki; velîlerde görülen hastalıkları iyileştirme inancı köken itibarıyla Şamanizm kaynaklı bir inanç motifidir. Çalışmamızda beş menâkıbnâmede bu motife rastladık.

*Vilâyetnâme'*de yer alan bir menkıbeye göre; "Ahmet Yesevî Horasan halkının feryadıyla çok üzüldü ve halkın ileri gelenlerinden olan birinin oğlu kâfirlerin elinde tutsak idi. Ancak Yesevî çok yaşlıydı ve ata binecek gücü yoktu. Bunun üzerine erenlerinden Hacı Bektaş'ı bu görev için seçti. Hacı Bektaş uçarak kâfirlerin elinde tutsak olan ve hastalıktan saç dökülen, dermanı kalmamış olan yiğidin yanına ulaştı. Parmağını salyasına buluşturup yiğidin saçına sürdü. Yiğit saçlarının bittiğini, tekrardan gücünün yerine geldiğini gördü." (Korkmaz 1999: 64). Burada bahsedilen durum Hacı Bektaş'ın ağızındaki salyasıyla hasta olan kişiye şifa vermesidir. Bu durum şamanlarda görülmeyen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem İslâmiyet'in verdiği etki hem de Şamanizm inancının birleşmesi bu şekilde bir tedavi yöntemini ortaya çıkarmıştır. Ancak köken itibarıyla olaya yaklaştığımızda velîlerde görülen hastalıkları tedavi etme inancı Şamanizm kaynaklı bir inanç motifidir.

Evliyalarda ansiklopedisinde rastladığımız başka bir menkıbede ise; “Hammâd Bin Müslim Debbâs, öğrencisi olmasını istediği Ebû Necîb’e “Allah seni daha yüksek derecelere çıkarmak için dilediğim şekilde hareketi bana bildirdi. Şayet kabul etmezsen, seni baras¹ hastalığına uğratmakla emir olundum.” der ve sözünü bitirmeden Ebû Necîb baras hastalığına yakalanır. Ebû Necîb halifenin huzuruna gider, halife çeşitli doktorları çağırır da hastalığı şifa bulamazlar. Bunun üzerine Ebû Necîb, Debbâs’a gider ve öğrencisi olacağını bildirir. Debbâs, “Ey baras! Bu vücuttan çıkıp dilediğin yere git!” deyince Ebû Necîb hemen sağlığına kavuşur.” (Yavuz, vd. 1992: 114). Burada karşımıza çıkan hastalığı iyileştirme yöntemi tam anlamıyla bir sağaltma çeşididir. Zira şamanların en önemli görevlerinden olan sağaltma İslâmiyet’ten önce sıkça uygulanan bir durumdur. Debbâs’ın hastalıkla konuşması ve onu kovması şamaların zararlı ruhları kovmak amacıyla birtakım ayinlerde bulunmasına benzemektedir.

Yine evliyalarda ansiklopedisinde karşımıza çıkan başka bir menkıbede ise; “Hasan Sezâî Efendi zamanında, Edirne’de, kötü yola düşmüş bir kadın vardı. Bir zaman bu kadın halisane olarak tövbe edip, eski halinden vazgeçti. Salih ameller işlemeye başladı. Fakat uygunsuz kimseler tarafından tedirgin ediliyor, rahat bırakılmıyordu. Bu kadın Hasan Sezâî’ye gelerek yardım istedi. O da kadına dergâhta kadınlara mahsus kısımda kalabileceğini bildirince, bir oda tahsis edilip, kadın orada kalmaya, ibadet ve tâatla meşgul olmaya başladı.

Bu arada boş durmayan fitneciler, Hasan Sezâî hakkında çirkin iftiralar yaymaya başladı. Daha da ileri giderek bir gece dergâhın kapısına geyik boynuzu astılar. O ise bu hallere sabrediyor, kimseye bir şey demiyordu. Geyik boynuzunu dergâhın içine aldırır. Edirne vilayeti günlerce bu dedikodularla çalkalandı. Hasan Sezâî Efendi yine sabrediyor, hiç ses çıkarmıyordu.

Bu şâyîânın yayılmasından az zaman sonra, Edirne’de müthiş bir uyuz hastalığı peydah oldu. Hasan Sezâî hakkında her kim iftira etmiş ise, bu hastalığa yakalandı. Hastalık, bu sözlere adı karışmış olanlara yayılıyor, diğer insanlara bir şey olmuyordu. Hastalığa yakalananların bütün vücutları yara bere içinde kaldı. Hiçbiri derdine çare bulamadı.

Affı ve merhameti pek çok olan Hasan Sezâî hazretleri onların bu hastalık sebebiyle şiddetli acı ve sıkıntı çekmelerine dayanamadı. Mübârek kalbi tahammül edemeyip, bir gece kılık kıyafetini değiştirerek çarşıya çıktı. Kahvelerden birine girdi. Hiç kimse onu tanıyamadı. Uyuz olanlara yaklaşarak; “sizin derdinizin ilacı Hasan Sezâî’dir” deyip oradan ayrıldı. Ertesi gün dergâhın önü ana baba gününe döndü. Hastalığa tutulan herkes çare bulmak ümidiyle dergâha koştu. Hasan Sezâî Efendi gelenlerden her birine, onların dergâhın kapısına astıkları geyik boynuzundan kazıyıp, toz halinde veriyordu. O tozu yarasına süren herkes Allahü Te’âlâ’nın izniyle şifa buldu. Bu arada herkes hatasını anlayıp, yaptıkları dedikodulardan pişman oldular, tövbe ettiler.” (Evliyalarda Ansiklopedisi, C. VII 1992: 71). Anlatılan menkıbede Hasan Sezâî’ye edilen iftira sonucunda Allah tarafından halk cezalandırılmıştır ve tedavide iftira atılan kişinin hikmetiyle bulunmuştur. Bu durum yine Şamanizm inancıyla birebir örtüşmektedir. Zira eski Türklerde kötülük yapan veya kötülüğe bulaşan halkın üzerine tanrı tarafından bir fenalık musallat edilirdi. Bu da daha çok hastalık olurdu. Şamanlar da bu hastalığı sağaltma yoluna giderler ve hastalığı halktan defederlerdi. Şamanlar ayrıca tanrıya dua ederek de sağaltma yoluna gitmişlerdir. Nitekim Hasan Sezâî de Allah’a dua etmiş ve hastalığı kovmuştur.

¹ Derideki renk hücrelerinin yıkımına ve hücre kaybına bağlı olarak oluşan renk bozukluğuna vitiligo denir. Vitiligonun bilinen diğer isimleri ise; ala, baras, ebreş ve albinodur.

Menâkıbu'l-Kudsîye' de Baba İlyas'ın ileri gelen halifelerinden Hacı Mihman'ın, hangi hastaya nefesi ererse mutlaka iyileştirdiği ve bu kerametın, şeyhi tarafından kendisine bağışlandığı anlatılır. *Vilâyetnâme-i Otman Baba'* da ise Otman Baba'nın misafir olduğu Musa Beğ adındaki kişinin tekkesinde, civardaki hastaları yanına çağırıldığı onları iyileştirdiği anlatılır (Ocak 2013: 147).

Burada görülen hemen hemen her menkıbede veliler hastaları kimi zaman nefesleriyle kimi zaman da şifalı birtakım yiyecek veya içeceklerle tedavi etmektedirler. Bu durum tamamıyla Şamanist inançla birebir olmasa da Şamanist inancın velilerde devam ettiğinin bir göstergesidir. Bugün dahi Doğu Türkistan'da hastalık tedavisi için uygulanan Şamanist işlemler İslâmî bir vaziyette devam etmektedir. Altay şamanlarının ayini, İslâmî dualar, peygamber ve velilerin isimleri karıştırılarak İslâmlaştırılmaya çalışılmıştır. Bugün bu şamanlara *Perihan* (peri çağırın) denilmektedir. Müslüman şamanlar bu yolla kendi âdetlerini korumaktadırlar (İnan 2013: 109).

2.1.3. Gaybdan ve Gelecekte Haber Verme

Şamanların en temel vazifelerinden biri de gelecekte haber vermeleridir. Aslında bu inanç olağanüstü bir özelliğe sahip olduğunu iddia eden herkeste bulunması gereken bir özellik olarak dikkati çeker. Durum o ki; menâkıbnâmelerde en sık rastlanan motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen her menkıbede bu motif görülmektedir. Aslına bakacak olursak bu motifin ne kadar Şamanizm kaynaklı olduğu tartışılması gereken bir konudur. Zira her dinde ve her inançta birtakım olağanüstü özelliklere sahip olduğunu iddia eden herkes bu tür davranışlarda bulunmuştur. Bize göre bu inanç sadece Şamanizm'e ait olmayıp tüm halklara ait bir inanç ve tüm halklara ait bir motif olmalıdır. Ancak alanın kanaat önderleri bu inancın Şamanizm kaynaklı olduğunu ileri sürerler.

İslâmiyet'ten önce Türk hükümdarları savaşa veya barışa karar verirken şamanların fikirlerini almışlardır. İslâmiyet'le birlikte bu durum velilere geçmiştir. Veliler genellikle müritlerine gaybdan birtakım haberler vermişlerdir. Burada gaybla ilgili bilgi vermedeki amaç müridi veya halkı korumaktır.

Araştırmalarımızda birden çok menâkıbnâmelerde ve sözlü kaynaktan, Şamanizm inancına ait olduğu ileri sürülen bu inançla ilgili menkıbelere rastladık. Önemli gördüklerimizi buraya almaya çalıştık. Zira hepsini buraya almamız çalışmamızın boyutu açısından mümkün olmayacaktır.

Halk arasında anlatılan Geyikli Baba menkıbesinde, Geyikli Baba'nın Orhan Gazi tarafından gönderilen rakı ve şarabın yağ ile bala dönmesi anlatılır. Menkıbeye göre; "(Geyikli Baba) İnegöl taraflarında kayalar üstünde üç yüz altmış kapısı olan ve Kızıl Kilise denilen yeri tek başına fethetmiştir. Gündüzleri cenk eder, geceleri de orada bulunan ulu bir kestane ağacı Geyikli Baba'yı içine alıp saklamış. Düşman gelir Geyikli Baba'yı bulamazmış. Baba, sabah yine çıkar cenk edermiş. Bu halden ürken düşman, Kızıl Kilise'yi Baba'ya bırakıp kaçmış.

Bunu Orhan Gazi'ye müjdelemişler. Orhan Gazi de:

"Baba meyhordur (içki içmeyi sever)" diye iki yük rakı, iki yük şarap göndermiş. Geyikli Baba, yanındaki Balım Sultan'a:

"Padişah bana iki yük yağ ile iki yük bal gönderdi." demiş.

Ateş yaktırıp kazan koydurmuş ve gelen tulumları açtığında içlerinden yağ ile bal çıkmış. Kazanlara pirinç attırıp zerde pişirmiş. Hediye getirenler hayrette kalmış. Orhan Gazi'ye de bir tas zerde göndermiş (Özen 2002: 78). Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'nin

gönderdiği rakı ve şarabı önceden bilip “Hünkâr bize yağ ile bal gönderdi” demesi gelecekte haber almasıyla ilgilidir.

Gaybdan haber alma ile ilgili ikinci menkıbemiz Hacı Bektaş-ı Velî hakkında anlatılmaktadır. Menkıbeye göre; “Kırşehir halkı, Hacı Bektaş-ı Velî'nin geldiğini duyup gelirler, elini ayağını öperler. O sırada, Kalacuk kadısı, Padişahın emriyle Kırşehir'i teftişe gelmiştir. Ahi Evren'in dergâhına gelir. Erenlerin bir araya toplanmış olduğunu görür. Hacı Bektaş, kadıya:

-Ne için geldiniz? Kadı:

-Padişah emretti, bu şehirde bir olay olmuş, onu teftişe geldim. Hünkâr:

-Bari adamakıllı teftiş edebilecek misin? Der. Kadı:

-Adamakıllı teftiş edemeseydim beni memur etmezlerdi, deyince Hünkâr:

-Biz bunca zamandır teftiş edelim dedik, bu düşünceyi güttük, fakat sonucunda şaşırarak kaldık, künhüne eremedik gitti, der. Bu söz, kadıyı çok etkiler, Hünkârın yüzüne bakar, coşar, kendinden geçer, üç gün kendisine gelemes. Üç gün sonra kendisine gelince, kadılığı, teftişini bırakır, Hünkârın öğrencisi olur. Hünkâr de onu tıraş eder ve taç giydirir. Kadı, Hacı Bektaş'ın öğrencisi olduktan sonra Kalacuk'a gider, başından geçenleri anlatır. Böylece Onu sevenlerin sayısı artar ve kadının önderliğinde ziyaret için yola düşerler. Yolda, otlu, sazlı bir alana gelirler. Orada bir bölük kara canavarı yatmakta olduğunu görürler. İçlerinden biri, üstlerine varınca, canavarcıklar kaçışır, adam, bir yavru yakalar, canavarın boynuna bir çan takıp salıvermek ister. Kadı, “gelin, etmeyin, erenler ziyaretine gidiyoruz, bu doğru bir iş değil, hayvanlar, bunun sesini duyunca korkudan, kaçmadan kendilerini helak ederler” dediyse de dinletemez. Yavrunun boynuna çanı takarlar. O öbürlerine yetişeyim diye koştukça çan sesinden ürken canavarlar, kaçmaya koyulurlar, adamlar da bunu görüp gülüşürler, yollarına devam ederler ve Kırşehir'e gelirler. O sıralarda Hünkâr, Kırşehir'e gitmiştir. Ahi Evren'le Gölpınar'da sohbet ediyordur. Kadıyla birlikte gelen kişiler de Hacı Bektaş'ın orada olduğunu duyup ziyaretine gelirler. Hünkâr'ın elini, ayağını öperler. Hünkâr, onlara bakıp; o hayvancıklar, size ne yaptı da o yavruyu tutup boynuna çan takarak bırakırsınız; çanın sesini işiten hayvancıkların kimisi kaç kaç helak olur, kimisi ölüm haline gelir. Hakka giden hak uğrum hakkı için hiçbir yerde alnımız terlemedi, ancak o yavrucuğun ardından yetişip boynundan o çanı alıncaya dek alnımız terledi, işte o yavruya taktığınız çan.” der (Gölpınarlı 1958: 52).

Diğer bir menâkıbnâmemiz ise Abdal Musa'ya ait olan *Abdal Musa Velâyetnâmesi*'nde geçmektedir. Menkıbeye göre; Abdal Musa müritlerine tekke inşa etmeleri için bir yer kazdırır. Kazı sırasında temelde bir kazan dolusu altın bulurlar. Bulunan altınların sahibini Abdal Musa müritlerine söyler ve altının sahipleri bir müddet sonra çıkagelirler (Güzel 1999: 3-4). Abdal Musa'nın burada altınların sahibini bildirmesi gaybdan haber vermeye açıklanabilir.

Başka bir menkıbe de Otman Baba hakkında anlatılmaktadır. Otman Baba İstanbul'un fethinden bir gün önce yüksek bir yere çıkarak; “çok şükür İstanbul'u aldık” diye naralar atar. Gerçekten de kuşluk vakti Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul fethedilir (Ocak 2013: 150). Burada anlatılan menkıbede de gelecekte haber verme söz konusudur.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz menkıbeler genelde gelecekte haber vermeye alakalıdır. Ancak Abdal Musa'nın tekkesinin temelinden çıkan altınların kime ait olduğunu söylemesi gaybdan haber vermeye örnek olarak gösterilebilir.

Şamanlar gelecekte haber verirken iki türlü yolla haber vermektedirler. Bunlardan birincisi; şamanın ruhu bedenini terk edip gizli âlemlerde dolaşması, diğeri ise; şamanın göğe yükselerek tanrı ile konuşmasıdır. Şamanların bu özelliklerinin velilerde görüldüğünün kanıtı olarak iki menkıbe bulunmaktadır. Bunlardan ilki Baba İlyas'ın oğullarından Yahya Paşa hakkındadır. Menkıbeye göre; Yahya Paşa bedenini terk edip bir müddet sonra dönermiş. Bazen bu terk ediş kırk gün, hatta iki ay bile sürermiş (Ocak 2013: 153). İkinci menkıbe ise Otman Baba ile ilgili anlatılmaktadır. Otman Baba; namaza başladığı sırada ruhu vücudundan çıkıp gider ve kendisine sorulduğunda Âlem-i ulviyeti seyrettim cevabını vermiş (Ocak 2013: 153-154). Burada verilen iki menkıbe örneği de tam anlamıyla şamanlarda görülen şamanın ruhunun vücudundan çıkıp alt ve üst dünyalarda gezmesi inancıyla örtüşmektedir.

Ayrıca şamanlarda görülen ve menâkıbnâmelerde karşımıza çıkmayan gaybdan ve gelecekte haber vermeyle ilgili bir inanç daha bulunmaktadır. Bu ise şamanların kürek kemiklerine bakıp geleceği yorumlamalarıdır. Bu durumun menkıbelerde görülmemesi İslâm inancının falı haram kılmasıyla açıklamak doğru olacaktır. Nitekim çalışmamızın başında Şamanist inancın İslâm dinine yansımalarının tam anlamıyla birebir olmadığını yumuşayarak İslâm dinine geçtiğini belirtmiştik. Ancak günümüzde Doğu Türkistan'da ve bu bölgelerde yaşayan Müslüman şamanlar kürek kemikleriyle fal bakmaya devam etmektedir.

Gaybdan ve gelecekte haber vermeyle ilgili motif hemen hemen her menkıbede karşımıza çıkmakta olduğunu yukarıda bahsetmiştik. Hemen hemen her velî bu Şamanizm kökenli inancın kendi bünyesinde var olduğunu iddia etmektedir. Çalışmamızın mahiyeti düşünüldüğünde bütün menkıbeleri burada göstermemiz ne yazık ki mümkün değildir. Ancak kısaca şunu söyleyebiliriz; veliler olağanüstülük özelliği göstermesi bakımından İslâmiyet öncesi şamanların devamı niteliğinde olup tek farkları semavî kökenli bir dine bağlı olmalarıdır. En önemli olağanüstülük vasıfları da gaybdan, gelecekte haber vermeleridir.

2.1.4. Tenâsüh (Reenkarnasyon) İnancı

Bir terim olarak tenâsüh, "insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen manevi unsurun (can, ruh, nefes) ölümden sonra bu âlemde başka bir bedene geçmesi" (Yitik 2011: 441) olarak tanımlanmaktadır. Batı dillerinde reenkarnasyon, Türkçede 'ruh göçü' olarak isimlendirilen tenasüh inancı bu çerçevede en genel ve basit tanımı ile öldükten sonra insan ruhunun bir başka kalıba intikal suretiyle varlığını sürdürmesi şeklinde ifade edilmekte ve tenâsühün eski dünyanın çeşitli yerlerinde değişik biçim ve anlayışlarda görülen çok eski bir telakki olduğu belirtilmektedir (Ocak 2010: 81). Menşei itibari ile bilhassa eski Hint dinleri ve Budizm'e dayanmakta ve yayılma sahası olarak da Tibet, Çin, Kore, Japonya ve eski Yunan' a kadar uzanmaktadır. Bu inancın menşeinin Budizm'den de çok eski arkaik Hint dinleri olduğu Budizm'in bunları kendi bünyesine katmak sureti ile doktrininin temeli yaptığı ileri sürülmektedir (Ocak 2010: 81). Tenasüh başta İslâmiyet olmak üzere tek tanrılı Yahudilik, Hristiyanlık gibi tek tanrılı dinlerce de ret olunmasına rağmen, İslamiyet içindeki çeşitli heterodoks mezhep ve tarikatlarda varlığı dikkat çekicidir. Ehl-i Hak, Yezidî, Nusayrî inanışları da dâhil olmak üzere özellikle Alevî - Bektaşî inancında güçlü ve açık bir şekilde yer almaktadır (Akbalık 2015: 62). Besim Atalay, bu inanç doğrultusunda Bektaşîlerin 'öldü' demediklerini, kalıbı değiştirdi, kalıbı dinlendirdi, yürüdü, gerçeklere kavuştu gibi ifadeleri kullandıklarını belirtir. Ölmek yok, göçmek vardır, yok olmak yok, yer değişimi vardır (1991: 75).

Araştırmamızda altı menâkıbnâmede bu inanç motifine rastlamaktayız. *Menâkıbu'l Kudsiyye*, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, *Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*, *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*, *Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddin*, *Vilâyetnâme-i Otman Baba* bu menâkıbnâmeler arasındadır. Çalışmamızın mahiyeti gereği bu menkıbelerden bir kısmını burada göstereceğiz.

Menâkıbu'l Kudsiyye' de Muhlis Paşa'nın ölümü anlatılırken;

Belî hem bir dakı gelem bellü

Rum içinde nyan olam bellü

Kimse bilmeye beni ille meğer

Beni ben bildürem beni bileler

....

Bize doğmuşdı saâdet ayı

Getürün didi on yılı sayı

On birinci yıl olacak varınız

Tâ Arabkir'e sırrımı görünüz (Ocak 2013: 184-85)

Bu mısralar bize Muhlis Paşa'nın öldükten on yıl sonra Arabkir'de² dünyaya geleceğini anlatmaktadır. Bu da bize tenâsüh inancının menâkıbnâmelerde varlığına bir delil olarak kanıt sunmaktadır.

Menâkıb-ı Hacı Bektaş Velî'de ise şöyle bir menkıbe nakledilir:

"Hacı Bektaş'ın şeyhi Lokman-ı Perende'nin hacdan dönüşünü kutlama üzere gelen Horasan Erenleri, o vakitler daha çocuk yaşta olan Hacı Bektaş'ın kerametlerine bir türlü inanmazlar. Bunun üzerine Hacı Bektaş, kendisinin aslında Hz. Ali'nin sırrı olduğunu anlatır. Bu sefer de Horasan Erenleri Hz. Ali'nin biri avucunda, diğeri alnında iki beninin bulunduğunu söylerler. Bunun üzerine Hacı Bektaş bu iki nişanı Erenlere gösterir. Erenler artık itiraz edemeyerek Hacı Bektaş'tan af dilerler." (Korkmaz 2011: 50-55).

Diğer bir örneğimiz ise *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'da bulunmaktadır. Sultan Hacı Bektaş Velî bir gün otururken mübarek nefesinden nutka gelub ayıttı: "Ya erenler! Genceli'de genç ay gibi doğam, adım Abdal Musa çağırırım, didi, beni isteyen anda gelsün, bulsun, didi" (Güzel 1999: 1-2). Bu pasajda, Hacı Bektaş'ın öldükten sonra Abdal Musa olarak dünyaya geleceği aktarılmaktadır.

Ahmet Yaşar Ocak'a göre tenâsüh inancının en fazla bulunduğu menâkıbnâme *Vilâyet-i Otman Baba Menâkıbnâmesi*'dir. Tenâsüh inancı bu menâkıbnâmede tam olarak beş yerde geçmektedir. Biz örnek mahiyeti açısından sadece menâkıbnâmenin başında yer alan şu cümleleri çalışmamıza almayı uygun gördük. Menâkıbnâmede; *"Tarih-i nebeviyyenin sekiz yüz otuz üç yılından sonra Rum vilayetinde bir kutbulaktab zahir oldu ve davası bu idi kim Muhammed ve İsa ve Musa ve Adem benim dir idi."* (Ocak 2013: 187). Buradaki cümlelerden anlaşılacağı üzere dört peygamber ölümünden sonra başka bir vücutta tekrar hayata gelmiştir. Burada dikkati çeken husus, tenâsüh inancının peygamberlere atf olunmasıdır.

Tenâsüh inancının hem Hristiyanlık da hem İslâmiyet hem de Yahudilik de yeri olmadığı kutsal kitaplarda belirtilmiştir. Ancak menâkıbnâmelerde görülen bu inanç motifinin bizde İslâmiyet öncesi kaynaklara ait olacağı fikrini oluşturmaktadır. Türklerdeki tenâsüh inancı totemizm ile alakalıdır. Yani Türklerde tenâsüh bir hayvanın

² Günümüzde Malatya'nın bir ilçesi.

bedeninde tekrar dünyaya gelmeyle alakalıdır (Eröz 1977: 396-97). Ancak yukarıdaki örneklerin hiçbirinde böyle bir durum söz konusu değildir. Bu durumda bize, bu şekilde görülen tenâsüh inancı fikrinin Budizm kaynaklı olabileceğini düşündürmektedir.

2.1.5. Hulûl (Enkarnasyon) İnancı

Sözlüklerde “Tanrının yarattığı suretlerde ortaya çıkma inancı” (Öztürk 2009: 485) olarak tanımlanan, İslâm düşüncesinde itikadî tartışmalara konu ve neden olmuş hulûl kavramı “İlahî zatın veya sıfatların yaratıklardan birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip onlarla birleşmesi, Allah’ın insan veya başka bir maddi varlık görünümünde ortaya çıkması” şeklinde açıklanabilir (Akbalık 2015: 66). Geleneksel inanç sistemlerinde olduğu kadar tek tanrılı inanışlarda da kendisine yer bulan hulûl kavramı ilahî bir kudretin belli bir amaç doğrultusunda çoğunlukla insan bazen de hayvan suretinde yeryüzünde görünmesini ifade eder (Demirci 1998: 340). Bir başka ifade ile ilahî kudretin insan veya hayvan şeklinde bedenlenmesidir. Hulûl inancının bir doktrin olarak önem kazandığı dinlerin başında Hinduizm gelmektedir. Sanskritçe ‘avatara’ kavramı ile karşılanan hulûl inanışında başta Vişnu olmak üzere çeşitli ilahlar insanlığı kurtarmak üzere ilahlık unsurunun tamamını veya bir kısmını bedene büründürerek yeryüzüne göndermektedir (Demirci 1998: 341). Bu ilahlardan Viş-nu çeşitli şekillerde bedenlenmektedir ki bunlardan bir tanesi de Buddha’dır. Ahmet Yaşar Ocak ise hulûl inancının Budizm ve Zerdüştilik ile yakın alakası olduğunu belirtir. Zira Budist menkabeler, “Buda’nın insan olmadan yahut insan kılığında doğmadan önce, Veda panteonunu teşkil eden otuz üç Tanrı’dan biri olarak semada yaşadığını; sonra bir ara kendisini bildirmek için yeryüzüne inmek istediğini; bunun için de Şuddhodana ailesinin bir çocuğu olarak doğmaya karar verdiğini nakletmektedirler” (Ocak 2013: 200). Ayrıca Zerdüş inancında Zerdüş, Ahura Mazda’nın yeryüzüne inmiş insan timsali kabul edilmektedir. Bununla birlikte ilahlık iddiasında bulunan firavunu dikkate alarak hulûl inancının Sâbiler veya firavunlar tarafından ortaya atıldığını da kaydedenler vardır (Yavuz 1998: 342).

Türk düşünce sisteminin temel inançları arasında sayılan hulûl inancını yansıtan iki menkıbe bulunmaktadır. Bunlardan biri *Menâkıbu'l-Kudsiyye*’de, diğeri ise *Vilâyetnâme-i Otman Baba*’dadır. Bu inancın diğer menkıbelerde görülmemesi sebebi şu şekilde yorumlayabiliriz: Hemen hemen Anadolu coğrafyasının tamamında kuvvetli olan sunnî Müslümanlık anlayışı bu inançla tamamen zıttır. Bu sebeple ki hulûl inancı çoğu menkıbede ve menâkıbnâmede yer almamıştır.

Menâkıbu'l-Kudsiyye’de karşımıza çıkan hulûl inancında Âşık Paşa sanki Cenab-ı Hakk’ın zuhur ettiği bir beden olarak anlatılmıştır. Menâkıbnâmede geçen şu sözler bu durumu ortaya koymaktadır.

*Mazhar-ı Hak muzhur-ı kudret
Nokta-i ilm merkez-i hikmet* (Ocak 2013: 198)

Hulûl inancıyla ilgili asıl çarpıcı betimlemeler *Vilâyetnâme-i Otman Baba*’da görülmektedir. “Bir gün Otman Baba, Turnacı Baba adında bir şeyhin tekkesine uğramış. “Çün ol Turnacı Baba ol kân-ı pür-haşmeti görüb müşahede eyledi. Gördü kim ol Elest Bezmi’nde ve âleminde ruhlara hitab eden sırr-ı hakikat ve zât-ı bîmisal ol kân-ı âlicenâbın yüzi ve gönlünde tecelli eylemiş. Dahû nazarında secde-i izzet birle nâz ü niyaz eyledi” (Ocak 2013: 199). Burada görüleceği üzere Allah’ın kulları yaratmadan önce ruhlar âleminde ben sizin rabbiniz değil miyim şeklinde hitabı buraya konu olmuş ve bu tecellinin Otman Baba’da bulunduğu buraya nakledilmiştir.

Hulûl inancı aslına bakacak olursak ilahi bir kudrete sahip olmayla ilgilidir. Nitekim İslâmiyet'ten önce ve İslâmiyet'ten sonra hulûl inancı var olmaya devam etmiştir. İslâmiyet'ten önce hükümdarlar bu inancı dolaylı olarak kullanmışlardır. Göktürk hükümdarı İşpara Han Çin imparatoruna yazdığı mektupta; "Tanrı tarafından gönderilmiş veya gökte doğmuş Büyük Göktürkler" ve Moğollar Müslüman hükümdarlara gönderdikleri mektuplarda; "Gök Tanrısının nâibi" (Turan 2017: 119) şeklinde ifadeler kullanması İslâmiyet'ten önce hulûl inancının hâkimiyetle alakalı olduğu açıktır. Yine Osmanlı İmparatorluğu'nda Kanunî Sultan Süleyman'ın "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" ifadesi de bu inançla açıklanabilir. Kısaca hulûl inancı daha çok hâkimiyetin, gücün ve kudretin bir yansıması olarak telakki edilmiştir. Ancak İslâmiyet'ten önce bu daha çok gözükürken İslâmiyet'le birlikte yerini dolaylı yollara bırakmıştır.

2.1.6. Tabiat Kuvvetlerine Hâkim Olmak

Türk boylarında eski zamanlardan beri şamanlar tabiat kuvvetlerinde hâkim olmaktadır. Bu hâkimiyeti *yada* adı verilen bir taşla sağlamaktaydılar. Nitekim bu taşta sahip olan şaman istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırıp istediği zaman da fırtına çıkarabilmekteydi. Bu sihirli taş hakkındaki ilk metinlere Çin kaynaklarında rastlanılmaktadır (İnan,2013: 160).

Yada taşından başka Türk mitolojisinde tufan, yağmur, yıldırım, şimşek rüzgâr gibi çeşitli iyeler de bulunmaktadır. Bu iyeler istedikleri zaman bu doğa olaylarını gerçekleştirmeye muktedirler. Şamanlar da bu iyelerle iyi anlaştıklarından istedikleri zaman bu iyelere bu doğa olaylarını yaptırabilirler. İslâmiyet'in kabulüyle bu iyeler bir insan tasavvuru olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim adlarından da anlaşılacağı üzere; *Burkut Baba, Yel Baba* gibi isimler almıştır (Bayat 2012: 169-154).

İslâmiyet'ten sonra velî kültürünün ortaya çıkması şamanlara ait olan bu özelliğin az da olsa değişikliğe uğrayarak velîlerde hayat bulmasına neden olmuştur. Çalışmamızda, özellikle Bektaşî menâkıbnâmelerinde bu Şamanist inançla karşılaştık.

Hacım Sultan ve Otman Baba'nın menkıbelerinde istedikleri zaman yağmur, kar, dolu yağdırmakta ve istedikleri zaman fırtına çıkarabildikleri not edilmiştir (Ocak 2013: 162-163).

Eski Türkler arasında bu şekilde tabiat kuvvetleri üzerinde hâkimiyet kurma telakkisi, İslâmiyet'in kabulünden çok eskilere dayanmaktadır. Hunlarda, hükümdar semavî menşeli olduğu için yağmur, kar, dolu yağdırabilme ve fırtına çıkarabilme kudretine sahipti. Göktürklerde de hükümdarın aynı şekilde tabiat kuvvetlerini yönlendirdiği Çin kaynaklarında not edilmiştir (Turan 2017: 58).

Velîlerin bu şekilde tabiat kuvvetlerini hâkimiyeti altına alıp istediği gibi yönlendirmeleri tamamıyla Şamanizm kökenli bir inanç motifi olarak göze çarpmaktadır. Ancak bu inanç motifi daha çok yukarıda da belirttiğimiz gibi Bektaşî menâkıbnâmelerinde göze çarpmaktadır ve genellikle velîliğini kabul etmeyenlere yönelik bir kerâmet olarak öne çıkmıştır.

2.1.7. Ateşe Hükmetme

İnsanların en korktukları şeylerden biri ateş ve yanmaktır. Ateşte yanmama veya ateşe hükmedebilme insanlara bir üstünlük kazandıracığı ve onlara karşı bir ilgi uyandıracığı kaçınılmaz bir gerçektir (Kaplan 2015: 198).

Bektaşî menâkıbnâmelerinde en sık geçen motiflerden birisi olan *Ateşte Yanmama* ve *Ateşe Hükmetme* motifi köken itibarıyla baktığımızda Şamanizm kaynaklı bir mahiyet

arz etmektedir. İslâm Öncesi İnanç Motifleri başlığı altında ele alınan Ateşe Hükmetme motifiyle, Kur'an-ı Kerim ve Hadislerdeki Mucize Motifleri başlığı altında ele alınan Ateşte Yanmama motifi arasında çok belirgin farklılıklar bulunmamaktadır (Kaplan 2015: 199).

İslâmiyet'ten önce şamanlar birtakım sihrî tecrübeler sonucunda ateşin yok edici, yakıcı etkisini azaltan birtakım tecrübeler elde etmişlerdir (Ocak 2013: 169). Eliade'ye göre şaman sadece bu kabiliyeti kazanmakla kalmamakta, her bakımdan ateşe hükmedebilmektedir. Bir şaman bu sayede rahatça vücudunun her tarafını ateşe karşı duyarsız ve onun yapacağı tahribatı etkisiz hale getirebilmektedir (2014: 369).

Anohin'den aktarılan şaman efsanelerinde *Ateşte Yanmama* ile ilgili şöyle bir menkıbe nakledilir:

“Altaylar'da XVII. yüzyılda Kalpas adlı bir kam vardı. Budizm'i yaymak için gayret eden Oyrat beyi Kalpas'ı ateşe attırdı. Kalpas havaya uçmak istemişti. Fakat yanında bulunan başka bir kam arkadaşı bir türlü havalanamadı. Kalpas ateş sönünceye kadar kaldı, yanmadı. Yalnız kendisini değil, arkadaşını da kurtardı. Oyrat beyi Kalpas'ı tekrar ateşe attırdı. Ateşi körüklediler. Fakat Kalpas yanmadı. Oyrat beyi Kalpas'a;

*Künge küymes küreng taş Ateşte yanmayan boz taş,
Ayga küymes altın taş Ayda yanmayan altın taş*

diyerek onun büyük bir kam olduğuna inandı.” (İnan 2013: 87).

İslâmiyet'in etkisiyle yukarıda bahsettiğimiz ateşin yok edici, yakıcı etkisinden etkilenmeme durumu Hz. İbrahim'e bağlanmıştır. Hz. İbrahim'e ait olan bu mucize Kur'an-ı Kerim'in Saffat suresinde; “Onun için bir bina yapın ve derhal onu ateşe atın! dediler. Böylece ona bir tuzak kurmayı istediler. Fakat biz onları alçaklardan kıldık.” (Saffat 37/97-98) ve Enbiyâ suresinde “Bir kısmı, eğer iş yapacaksanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin! dediler. “Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!” dedik. Böylece ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları, daha çok hüsrana uğrayanlar durumuna soktuk.” (Enbiyâ 21/68-70) geçmektedir.

Hz. İbrahim'e ait zikredilen mucizenin bulunması, bu Şamanist inancın daha pek çokları gibi kendini sürdürmesine dinî yönden de elverişli bir ortam hazırlamış ve pek çok menkıbede rahatlıkla kullanılmasını temin etmiştir (Kaplan 2015: 199-200).

Kur'an-ı Kerim ve Hadislerdeki Mucize Motifleri başlığı altında ele aldığımız *Ateşte Yanmama* motifine daha çok Gayri Sünni menâkıbnâmelerde ve sözlü kaynaklarda rastlıyoruz. Araştırmamızda bu motife; *Menâkıbu'l Kudsîye*, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş Velî*, *Menâkıb-ı Hacım Sultan*, *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*, *Menâkıb-ı Kaygusuz Baba* menâkıbnâmelerinde ve sözlü kaynaklar olarak ele aldığımız Şeyh Ahmed Kuseyri'nin, Ebû Müslim Havlânî'nin ve de bazı efsaneleşmiş şahıslar etraflarında anlatılan menkıbelerde rastladık. Çalışmamızın mahiyeti gereği bütün menkıbelere burada yer vermemiz mümkün değildir. Önemli olduğunu düşündüğümüz birkaç menkıbeyi buraya almakta fayda gördük.

Kur'an-ı Kerim kaynaklı olarak anlatılan menkıbeye göre; “Nemrut Hz. İbrahim'i ateşe atar, ancak İbrahim yanmadan ateşten çıkar ve bugün ateşe atıldığı yer çevre halkının inancına göre göle dönüşmüştür” (Ayva 2002: 251-275). *Menâkıbu'l Kudsîye*'de yer alan başka bir menkıbede ise; “Köre Kadı adındaki Selçuklu kadısı, Baba İlyas'ı tahrir ederek ondan bir keramet göstermesini ister. Köyün ortasına büyük bir ateş yaktırarak müritlerinden birkaçının bunun içine girmesini ve yanıp yanmayacaklarını görmek istediğini bildirir. Bu talep üzerine ileri gelen müritlerden Oban, şeyhten müsaade isteyerek ateşin içine girer fakat ateş onu yakmaz ve ne yana yürüse ateş söner.” (Ocak

1984: 117) Yukarıdakileri andıran başka bir menkıbe de *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'da bulunmaktadır. Rivayete göre; "Abdal Musa'nın velîliğine inanmayan Teke Bey'i bir meydana ateş yakıtılarak Abdal Musa'dan içine girmesini ister. Abdal Musa ateşin içine müritleriyle sema ederek girer ve yanmadan çıkar." (Güzel 1999: 107). *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî*'de ise; "Hacı Bektaş, Tatarlar'ı Müslüman etmek için Can Baba adlı halifesini Tatar Hanı Kavus Han'a gönderir. Han Can Baba'yı ateşe atarak orada sınırdan ancak Can Baba yanmadan ateşten geri çıkar." (Ocak 2013: 166).

Görüldüğü üzere *Ateşe Hükmetme Motifi* değişik şekillerde karşımıza çıkmıştır. Bu motif gerek efsanelerde gerekse menkıbelerde oldukça sık kullanılmıştır. Kaynağı her ne kadar Kur'an-ı Kerim özdeşleşse de aslına bakacak olursak İslâmiyet Öncesi İnanç Motifleri arasında yani Şamanizm kaynaklı inanç motifleri arasında göstermek mümkündür.

Çalışmamızda dikkati çeken bir başka husus ise bu motifin gayri sünî menâkıbnâmelerde daha çok yer almış olmasıdır. Bunun sebebini ise Bektaşîlerin İslâm öncesi inançları daha çok benimsemelerinden ve İslâm diniyle Şamanizm unsurlarını özdeşleştirmelerinden kaynaklandığını söylemek doğru olacaktır. Kısacası Bektaşîler, Türk inanç sistemini terk etmemişler bunu İslâm ile yoğurmuşlardır.

2.1.8. Kemiklerden Diriltme (İntermezzo)

İnsanoğlunun tarih sahnesine çıktığı zamandan beri kemik hem hayvan hem de insanlar için bir süreklilik unsuru olarak zikredilmiştir. Hemen hemen bütün ilkel toplumlarda insanların tekrar hayata dönüşü veya diğer dünyada tekrar hayatına devam etmesini sağlayan en önemli unsur olarak yine kemik görülmüştür. Bu bakımdan; Türkler, Moğollar, Mısırlılar vb. toplumlarda kemik saygı duyulan bir nesne olarak görülmektedir. Bunun sebebi de yukarıda bahsettiğimiz gibi yeniden dirilişin bir unsuru olmasıdır.

Bu inancın Asya dışındaki bazı yerlerde de bulunduğu tespit edilmiştir. Frazer ve Frobenius tarafından kemiklerin yeniden hayata dönüş unsuru olduğu inancına Kuzey ve Güney Amerika ve hatta bazı Afrika yerlilerinde rastlanılmıştır (Eliade 2014: 155-165). Eliade bu inancın ilkel dinlerde intikal suretiyle, gelişmiş dinlerde de efsaneler halinde yer bulduğunu kaydetmektedir. Mesela bir Gagavuz efsanesine göre, Hz. Adem oğullarını evlendirecek kız temin etmek için bazı hayvanların kemiklerini bir araya toplamış ve Allah'a dua ederek bu kemiklerden kızların yaratılmasına vesile olmuştur (Eliade 2014: 158-166).

Araştırmamızda Şamanist kökenli bu inanç motifine iki menkıbede tesadüf ettik. Bu menkıbelerden biri Hacı Bektaş Velî üzerine, diğeri de Sultan Şucâuddîn üzerine anlatılmaktadır.

İlk olarak *Hacı Bektaş Velî Menâkıbnâmesi*'ne değinecek olursak; "Hacı Bektaş, Seyit Gazî'nin mezarını ziyaret edip tekrar Sulucakarahöyük'e yola koyulduğu vakit Bacı iline varınca bir muhib, Hünkâr'a teslim olur ve bağlılığını göstermek için kuzu kurban eder. Pişip yenen kuzunun kemikleri tekrar derinin içine koyulup başı da yanına koyulur ve Hünkâr'ın duasıyla kuzular dirilir." (Gölpınarlı 1958: 72).

İkinci menkıbemizde ise; "Baba Mecnun, Anadolu'ya gelir, Sultan'a mürid olmak ister. Ancak onun kerametinden emin olmak için oğlak donuna girer. Sultan; oğlağı yakalatıp, derisini yüzdürüp, kazanda pişirtir. Pişen et yenilince kemiklerinin üstüne başını ve derisini koyarlar. Oğlak canlanır ve silkinip Baba Mecnun olur. Daha sonra Baba Mecnun, Sultan'a mürid olur." (Say 2009: 111).

Bektaşî menâkıbnâmelerinden nakledilen her iki menkıbede de kemiklerden dirilme inancı görülmektedir. M. Van Bruinessen, Bektaşilerdeki bu inancın aynen İran'da Ehl-i Hak Kürtler arasında da çok yaygın olduğunu tespit etmiştir (Bruinessen 2000: 153-54, 178-79).

İslâm öncesi devirlerde Türkler ve Moğollarda kurbanların etleri yenildikten sonra kemikleri kırılıp parçalanmaz, büyük bir itinayla toplanarak ya gömülür ya da yakılırdı. Zira hayvanın gökte yeniden dirilerek Tanrı'ya ulaşacağına inanılırdı. Kemiklere zarar verildiğinde yahut kemiklerden birkaçı eksik olduğunda hayvanın sakatlanacağı düşünülmekteydi (Roux 2015: 85). Ayrıca Türklerde düşmanın tekrardan dirilip güçlenmesine engel olmak için cesedi ve dolayısıyla kemikleri de yakarlardı (Roux 2015: 85-86).

Görüldüğü üzere hem eski Türk dininde hem de İslâmiyet'ten sonra ortaya çıkan yazılı eserlerde bu Şamanist inanç var olmuştur. Hatta günümüzde çoğumuz Kurban Bayramı'nda hayvanı kurban ettikten sonra kemiklerine zarar vermeden dikkatlice toprağa gömeriz. Kim bilir, belki de bu Şamanist inanç DNA'mıza işlemiştir.

2.1.9. Kadın-Erkek Ortak Ayinler

Eski Türklerde Şamanist devirlerde uygulanan kadınlı erkekli dinî toplantıların hatırası İslâmiyet ile birlikte Bektaşî menkıbelerine de iştirak etmiştir. Çalışmamızda *Menâkıbu'l-Kudsiyye* ile *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*'de bu Şamanist inanca rastlamaktayız.

İlk olarak *Menâkıbu'l Kudsiyye*'de anlatılan menkıbede; "Baba İlyas'ın Amasya yakınlarındaki Çat köyüne yerleşmesinden itibaren geçen üç yıl içinde kadınlı erkekli yetmiş iki bin müridi olduğu, bunların birbirine karşı nefis lezzeti duymadıkları, bir arada buldukları halde, birbirlerinin kadın mı, erkek mi olduklarının farkına varmadıkları ifade edilmektedir." (Ocak 2013: 175) Bu cümleler bize Baba İlyas'ın tekkesinde kadınların ve erkeklerin beraber ayin yaptıklarını göstermektedir.

İkinci menkıbemizde ise; "Hacı Bektaş-ı Velî, Ahmed-i Yesevî'nin icazetiyle Rum diyarına gelirken Rum Erenlerine gıyaben selam verir. Selam, o sırada mecliste onlarla birlikte oturan Fatma Bacı'ya malum olur; ayağa kalkıp selamı alır. Erenler kimin selamını aldığını sorar; o da Rum'a yeni gelen bir Eren'in selamını aldığı cevabını verir." (Gölpınarlı 1958: 18).

Anlatılan her iki menkıbede de Şamanist devirlerdeki kadınlı erkekli ortak ayinlere telmihte bulunmaktadır. Radloff'tan nakledilen bir anıya göre; Türklerde kurban merasimi bir içki ve ziyafet sahnesiyle sona ermektedir. Kadınlar önceden merasime uygun bir çadır hazırlarlar. Güneş battıktan sonra kadınlar ve erkekler eşler halinde gelip çadırdaki yiyip içerler. Ancak kadınlar içkiyi fazla kaçırmayıp edepleriyle oturduğu Radloff tarafından bizzat söylenir (Radloff 1957: 56-57).

Şamanist Türklerin uyguladığı kadınlı erkekli ayinler İslâmiyet'in kabulünden sonra da devam etmiş, göçebe Türkler arasında yaşamıştır. Fuat Köprülü, başlangıçta sünni bir karakter arz eden Yesevîliğin, giderek göçebe Oğuz çevrelerinde ve bu çevrelerin gerektirdiği hayat tarzına uymak zorunda kaldığını ve bu nedenle heterodoks bir mahiyet kazandığını belirtmiştir (1976: 33-34).

Günümüzde Anadolu'da Alevilerin yapmış olduğu cemlerde kadınlar ve erkekler bu ayine aynı anda iştirak etmektedir. Kısacası Şamanist kalıntısı bu inanç hem günümüzde hem de Bektaşî menâkıbnâmelerinde yaşamaktadır.

2.1.10. Tahta Kılıç ile Savaşma

Şamanist uygulamaların en önemli unsurlarından biri de tahta kılıçtır. Her şamanın kendine özel eşyaları arasında tahta kılıç olmazsa olmazdır. Aslına bakacak olursak tahta kılıç bir figürdür. Şaman bu kılıçla kötü ruhlarla savaşmaktadır. Abdülkadir İnan'a göre; şamanın evi şamanlık kültürüne ait eşyalarla bezenmiştir. Şamanların evleri bir tapınak gibidir. Kapının tam karşısında bir davul bulunmaktadır. Davulun üstünde ağaçtan yontulmuş çeşitli kuşların heykelleri, davulun diğer yanında da tahta kılıç bulunmaktadır (2013: 80).

Şamanist inançta tahta kılıç kötü olan her şeyle savaşmak için şamanlar tarafından kullanılmıştır. İslâmiyet ile birlikte bu Şamanist inanç Bektaşî menâkıbnâmelerine de yansımıştır. Velîler tahta kılıçla kimi zaman bir ejderhayla kimi zaman bir kâfirle savaşmışlardır.

Çalışmamızda, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme-i Hacım Sultan ve Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'da tahta kılıç ile savaşma motifine rastlamaktayız. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*'de Sarı Saltık hakkında anlatılan bir menkıbede "Hacı Bektaş'ın Rumeli'ne irşad için gönderdiği Sarı Saltuk Kaligra Kalesi denilen bir yere gelir. Kale Laz oğlanlarından bir kâfir beyinindi. Ansızın o kalede yedi başlı bir ejderha belirmişti. Onun korkusundan bey ile halk uzak bir kaleye gitmişlerdi. Sarı Saltuk doğru o ejderhanın üzerine vardı. Hemen tahta kılıcı çekip ejderhanın birer birer yedi başını da kesti. Sonra Sarı Saltuk kalenin beyine haber gönderip tehlikeyi bertaraf ettiğini bildirir. Durumu öğrenen bey halkı da alıp tekrar kaleye gelir ve hep birlikte Müslüman olup Sarı Saltuk'un müritliğine geçerler." (Ocak 1984: 74). *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'da ise; "Abdal Musa'nın kerâmetlerini gören Gazi Umur Beğ, ona mürid olur. Abdal Musa kendisini Rumeli'nde fetihlere yollar ve yanına da Kızıl Deli'yi yoldaş eder. Gitmeden önce Kızıl Deli'nin beline ağaç bir kılıç kuşatır." (Güzel 1999: 28-29). *Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*'da yer alan son menkıbemizde ise; "Hacı Bektaş-ı Velî, batın kılıcını Kolu Açık Hacım Sultan'a verir. Ona, "Erenler meydanında cellatlığı sana verdik; fakat haksız iş yapma, sana ziyânımız dokunur." diye uyarıda bulunur. Fakat Hacım Sultan bu uyarıyı unuttur. Hünkâr tarafından verilen tahta kılıcı denemeye kalkar. "Hacım Sultan, batın kılıcını aldıktan sonra yürüdü. Tam o sırada meydan sakası, merkebiyle mutfığa su getiriyordu. Hacım Sultan, "Bakayım." dedi. "Erenlerin verdiği kılıcı şu merkepte bir sınavayım." Kılıcını sıyırdığı gibi merkebe bir vurdu, belinden ikiye böldü. Hünkâr, bunu duyunca "Kolları tutulsun." dedi. Hacım Sultan çolak oldu. Halifeler araya girdi; Hünkâr Hacım Sultan'ı bağışladı. Hacım Sultan'ın kolları açıldı." (Gölpınarlı 1958: 83)

Görüldüğü üzere tahta kılıç, XIII.-XV. yüzyıllar arasında yaşamış bir kısmı ilk Bektaşîler arasında kabul edilen şahısların velilik yönlerini göstermek için kullanılmıştır (Ocak 2013: 181). Burada adları zikredilen şahıslar aynı zamanda Osmanlı'nın ilk zamanlarında fetihlere katılmış kişiler olarak da dikkat çekmektedir.

Kısacası tahta kılıcı velîler bir olağanüstülük figürü olarak kullanmışlardır. Tıpkı Şamanist Türklerde şamanların kötü ruhlarla savaşması gibi bu velîlerde kâfirlerle veya olağanüstü varlıklarla savaşmışlardır.

2.1.11. Şekil (Don) Değiştirme

Türkçede "türlenme, silkinme, giyimini giyme, kalıp, bürünme, görünme" (Ögel 2002: 133) gibi değişik ifadelerle anlamlandırılan şekil değiştirme en basit tanımı ile bir cismin birden fazla görünüş altında tezahür etmesi, bir insan, hayvan veya bitki yahut bir eşya biçimine girebilmesidir (Akbalık 2015: 58). Metin Ergun (1997: 167) ise *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* adlı çalışmasında şekil değiştirmenin örneklerinin çok fazla

olduğunu belirterek çok çeşitli örneklere yer verir. Şekil değiştirme genellikle üstün bir güç (yerine göre Allah, sihirbaz, cadı, evliya) tarafından yapılan bir iyiliğe karşılık mükâfat veya kötülüğe ceza olarak gerçekleşmektedir (Dictionnaire des Symboles'den akt. Ocak 2013: 206). En yaygın örneği taş kesilme olan şekil değiştirme başta efsaneler olmak üzere çeşitli halk anlatılarında yaygın bir motiftir (Akbalık 2015: 59). Esas itibari ile şekil değiştirme sadece Türklere de mahsus değildir. Zira Abdulkadir İnan da (1998: 461) kahramanların hayvan, ağaç şekline girerek suret değiştirmelerinin, canlarını hayvan, bilhassa kuş suretinde saklamalarının bütün kavimlerin masallarında rastlanan cihanşümül bir örnek olduğunu belirtir.

Şekil değiştirme motifinde çoğu zaman bir ağacın, hayvanın yahut cansız bir nesnenin şimdiki haline nasıl geldiği açıklanmaya çalışılır (Boratav 2013: 111-21). Şekil değiştirme ifade etmek için Türk menkıbelerinde *donuna girmek* deyiminin kullanıldığı görülmektedir (Ocak 2013: 207). Araştırmamızda don değiştirme motifinin geçtiği menkıbelerde genellikle; *geyik donuna girmek*, *güvercin donuna girmek* oldukça sık kullanılmıştır. Araştırmamız don değiştirme motifi genel olarak gayri sunni menâkıbnâmelerde daha fazla kullanılmıştır. Araştırmamızda Şamanizm kaynaklı bu motife beş menâkıbnâmede ve iki menkıbede rastladık. Ancak çalışmamızın mahiyeti gereğince kısaca bahsedeceğiz.

İlk menkıbede; “Hacım Sultan bir gün iki velisiyle birlikte Seyyid Battal Gazi'nin mezarını ziyarete gider. Hacım Sultan birden heyecanlanır. Yanındakiler Hacım'a ne olduğunu sorarlar, o da uzaklaşan bir sığına gösterip ‘Seyyid'in ruhu bizi karşılamaya geldi’ der.” (Gölpınarlı 1958: 85).

İkinci menkıbede; “Kaygusuz Abdal, bir gün ava çıkar, av sırasında bir geyiği görür ve onu avlamak ister. Geyiğe oku atar ancak geyik yaralı bir halde kaçır. Kaygusuz geyiği takip eder ve onun bir tekkeye girdiğini görüp arkasından o da tekkeye girer. Tekkeye girdikten sonra geyiği bulamaz ve Abdal Musa'ya çıkar. Kaygusuz Abdal geyiğin Abdal Musa olduğunu anlar ve ondan af dileyerek onun müridi olur” (Güzel 1999: 65-66).

Üçüncü menkıbemizde; “Bir gün Acem erenlerinden Baba Hâkî adıyla meşhur biri abdallarıyla Sultan Şucâuddîn'e ziyarete giderler. Çölden geçerken çok acı kırlar. Yanlarına gelen geyiği urganla yakalayıp yemek isterler ancak geyiği bir türlü yakalayamazlar. Geyiği kovalarken çölden çıkıp Sultan'ın tekkesine varırlar. Sultan'a başlarından geçeni anlatırlar. Sultan'da erenlerin geyiği yakalamak için kullandıkları ipi erenlerin önüne atar. Erenler o geyiğin Sultan olduğunu anlayıp ona mürid olurlar” (Say 2010: 109).

Burada verdiğimiz üç menkıbede de ortak nokta geyik donuna giren velilerin erenlerini kurtarması onlara yol göstericilik, kılavuzluk yapmasıdır. Yani kısacası menâkıbnâmelerde ve menkıbelerde geyik donuna giren veli kılavuzluk görevi görmektedir, diyebiliriz.

Çalışmamızda karşılaştığımız bir diğer don değiştirme motifi ise kuş donuna girme motifidir. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyetnâmesi'*nde karşımıza çıkan bu motifte; “Hacı Bektaş, Horasan'a hücum edip Müslümanların mallarını yağmalayan kâfirlerle savaşmaya şahin donuna girerek gider.” (Gölpınarlı 1958: 13). Ayrıca “Hacı Bektaş, Ahmed-i Yesevî'den icazet alarak Sulucakarahöyük'e gelir. Hacı Bektaş buraya gelirken güvercin donuna girerek gelmektedir.” (Gölpınarlı 1958: 18-19). Yine aynı eserde; “Horasan erenleri verdikleri bir davete Ahmed-i Yesevî'yi çağırarak için turna donuna girerek gitmişler, Ahmed-i Yesevî de onları turna donunda karşılamıştır” (Gölpınarlı 1958: 14-15). Eserin başka bir kısmında ise; “Hacı Bektaş'ın halifelerinden Sarı İsmail, sarı

bir doğan şeklinde Tavas'a gitmiş, kâfirler kendisini yakalayıp öldürmek isterken tekrar insan olmuştur. Bunu gören kâfirler hemen Müslüman olmuşlardır." (Gölpınarlı 1958: 82-83). Hacı Bektaş'ın Rum'a gelişi ile alakalı bir menkıbe de Vilâyetnâme-i Hacım Sultan'da bulunmaktadır. Menkıbeye göre; "Hacım Sultan, Hacı Bektaş ile güvercin donuna girerek Rum'a gelmiştir." (Gülerer 2014: 20-25). Kuş donuna girmeyeyle ilgili son motifimiz ise Sultan Şucauddin'e aittir. "Sultan bir gün bir çobandan bir koyun ister ancak çoban koyunu Sultan'a vermek istemez. Bunun üzerine Sultan şahin donuna girer ve çobanın koyun sürüsüne saldırır." (Say 2010: 109).

Yukarıda örneklerine verdiğimiz menkıbelerde veliler, şahin, doğan, güvercin ve turna donuna girmiştir. Şahin ve doğan donuna giren veliler genel olarak kâfirlerle savaşmakta veya düşmanlarına karşı savaşmaktadır. Şahin ve doğan doğası gereği yırtıcı hayvanlar olduğundan veliler de bu hayvanı bu sebeple seçmişlerdir. Güvercin ve turna doğası gereği narin ve hassas hayvanlardır ve genel olarak güvercin de barışı simgelemektedir. Bu sebeptendir ki güvercin ve turna donuna giren veliler de ya müridlerini karşılamış ya da İslâm'ı yaymak ve barış getirmek için başka diyarlara uçmuşlardır. Güvercin donuna girmeyeyle ilgili bir hikâye de Dede Korkut kitabında anlatılmaktadır. Deli Dumrul'da anlatılan hikâyede Azrail kendisini öldürmek isteyen Deli Dumrul'un elinden güvercin donuna girerek kurtulmaktadır (Ergin 2009: 63). Bu anlatılan menkıbelerde ve hikâyede güvercin ile turna donuna giren veliler iyi bir amaç için don değiştirmişlerdir.

İslâm öncesi Türklerin tarihine bakıldığında, kuş donuna girme inancının Göktürkler devrine kadar indiği görülmektedir (Ocak 2013: 222). VI. yüzyıla ait Çince bir kaynaktan bir Türk Kağan'ın oğlu için "beyaz kuğu şekline girdi" ifadesi nakledilmektedir ve Çinli heykeltıraşların yaptığı Kültügin heykelinin başında bulunan uçan kuş tasviri de muhtemeldir ki onun ruhunu temsil etmektedir (Esin 1979: 21).

Menâkıbnâmelerde geyik ve kuştan başka çeşitli hayvanların donuna giren veliler de bulunmaktadır. Örnek verecek olursak; Ahmed-i Yesevî çok kızdığı birini köpek donuna sokmuş (Gölpınarlı 1958: 14), Sultan Şucauddin ise kendisinin kerametlerinden şüphe duyan Baba Mecnun'u keçi donuna sokmuştur (Ocak 2013: 224). Ayrıca Ahi Evran'da yılan donuna girerek bu don değiştirme motifine uygun bir kerâmet göstermiştir (Ocak 1984: 78).

Söz konusu bu menkıbelerde geçen don değiştirme motifleri genel itibarıyla Şamanist ve Budist bir inancı yansıtmaktadır. Çünkü bu inanç İslâm inancında bulunmamaktadır. Bu durumu özetleyen bir örnek verecek olursak; şamanın kendisiyle özdeşleştirdiği bir hayvanı bulunmaktadır. Bu hayvana *tös* veya *ijekil* denilmekte, bu hayvanlar öldüğü zaman şaman da ölmektedir (İnan 2013: 81).

Metamorfoz olarak da yorumlanabilen şekil değiştirme motifi günümüz Budistlerinde halen yaşamaktadır. Nitekim Budistler iyi işler yapan ve günah işlemeyen insanların, dünyaya çeşitli hayvanların donunda tekrar geleceğine inanmaktadır. O halde menkıbelerimizde görülen don değiştirme motifinin Şamanizm ve Budizm kaynaklı olduğunu ve İslâmiyet'ten önce bir zamanlar Budizm'i kabul eden Türklere miras kaldığını ve onun da Şamanizm ile birlikte İslâm'a aktarıldığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Türkler, tarih sahnesine çıktığından beri çeşitli inançlara mensup olmuştur. Ancak kendi kimliklerini kaybetmeden mensup olduğu dine kültürlerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini aktarmışlardır. Bunun sonucunda mensup olduğu din ile harmanlanan yeni

bir kültür sentezi ortaya çıkarmışlardır. Bu durumun en somut örnekleri çalışmamızda görülecektir.

Eski Türk inancında her cismin bir ruhu olduğuna inanılırdı. Bunlara *ıye* denilmekteydi. Şamanlar bu iyeleri istedikleri gibi yönetmekte hatta onlara birtakım görevler vermekteydi. İslâmiyet ile birlikte şamanların bu güçleri *velî* diye tabir ettiğimiz Allah dostlarına aktarılmıştır. Velîlerin göstermiş olduğu bu kerâmetlerin doğruluğu elbette tartışmalıdır. Ancak halk bu insanlara canı gönülden inanmış ve onları tanrının bir dostu olarak görmüştür. Tanrının dostu olarak eski Türk inancında halk tarafından şamanlar da görülmekteydi. İşte eski Türk inancı, İslâmiyet ile birlikte yeni bir kültür sentezi oluşturmuş ve yeni bir kavram yani *veli* ve *evliya* kavramını ortaya çıkarmıştır.

İslâmiyet'ten sonra Türklerin gerek gelenek ve göreneklerinde gerekse edebiyatlarında birtakım değişmeler ve gelişmeler olmuştur. İlk örneklerine XI-XII. yüzyıllarda rastladığımız *menkıbeler* o tarihten bu yana Türk-İslâm inançları çerçevesinde yoğrulmuş ve günümüze kadar kısmen de olsa halk tasavvurunda kendini muhafaza ederek ulaşmıştır. Menkıbelerde yer alan Şamanizm kaynaklı inançlar genel itibarıyla gayri sünni menâkıbnâmelerde oldukça sık görülecektir. Bu durum bize Alevi-Bektaşî inancına mensup Türklerin, eski Türk inançlarını bünyelerinde daha fazla muhafaza ettiğini göstermektedir.

Kerâmet ehli kişilerin genel özelliklerine baktığımız zaman İslâm inancını kurallarına uygun olarak yaşayan, halk arasında Dede, Hızır, tasavvurlarına uyan, eli yüzü nur içerisinde olan, yardımı ve merhameti esirgemeyen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bunlardan hareketle menâkıbnâmelerde görülen bu motifler Şamanizm kaynaklı olsa da Türk-İslâm sentezi içerisinde yoğrulması günümüzde hâlâ yaşamasına sebep olmuştur. Bugün çoğu velînin etrafında ortaya çıkan anlatılarda genel itibarıyla Şamanizm kaynaklı inanç motiflerinin görülmesi İslâm dininin eski Türk inancıyla olan benzerliklerinden kaynaklandığını söylemek çok da yanlış olmasa gerek.

Kaynakça

- Akbalık, Esra (2015). Şah İsmail Hatayi, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet'in Şiirlerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 75, 49-75.
- Alptekin, Ali Berat (2012). *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atalay, Besim (1991). *Bektaşîlik ve Edebiyatı*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Ayva, Aziz (2007). Beyşehir Gölü Üzerine Anlatılan Göl Üzerinen Yürüyerek Geçme Motifi. *Milli Folklor*, 76, 191-201.
- Bayat, Fuzuli (2012). *Türk Mitolojik Sistemi 1*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, Pertev Naili (1973). *100 Soruda Türk Halkbilimi*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili (2013). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Bruinessen Martin van Bruinessen (2000). *Kürtlük, Türklük, Alevîlik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri* (Çev. Hakan Yurdakul). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.

- Demirci, Kürşat (1998). Hulûl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul: TDV Yayınları, 340-41.
- Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Eliade, Mircea (2014). *Şamanizm*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Ergin, Muharrem (2009). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: TDK Yayınları
- Ergun, Metin (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eröz, Mehmet (1977). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Otağ Matbaası.
- Esin, Emel (1979). *Türk Kozmolojisi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1958). *Menakıb-ı Hacı Bektaş Velî*. İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1958). *Menâkıb-ı HBV Vilâyetnâme*. Çorlu: Çorlu Belediyesi Yay.
- Gülerer, S. (2014). *Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*. İstanbul: Akademi Yayıncılık.
- Güzel, Abdurrahman (1999). *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Güzel, Abdurrahman (2004). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1998). *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: TTK Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (2013). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kaplan, Haktan (2015). Menâkıbnâmelerde ve Sözlü Kaynaklarda Geçen "Ateşte Yanmama" Motifi Üzerine. II. Uluslararası Genç Halk Bilimciler Sempozyumu Bildirileri, 196-205.
- Korkmaz, Esat (1999). *Vilâyetname (Menakıb-ı Hacı Bektaş Velî)*. İstanbul: Can Yayınları.
- Köprülü, Fuat (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1983). *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1984). *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Ocak, Ahmet Yaşar (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2010). *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2013). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ögel, Bahattin (2002). *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: TTK Yayınları.
- Özen, Kutlu (2002). Orhan Gazi Dönemindeki Alp Erenler ve Bunlara Bağlı Menkıbeler. I. *Bursa Halk Kültürü Sempozyumu*, Bursa.
- Öztürk, Özhan (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Radloff, Wilhelm (1957). *Sibirya'dan* (A. Temir, Çev.). Ankara.
- Roux, Jean Paul (2015). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.

Sakaoğlu, Sakaoğlu (2013). *Efsane Araştırmaları*. Konya: Kömen Yayınları.

Say, Yağmur (2009). *Türk İslâm Tarihi ve Geleneğinde Seyyid Battal Gazi ve Battalnâme*. Ankara: Sistem Ofset Matbaacılık.

Turan, Osman (2017). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. Ankara: Ötüken Neşriyat.

Yavuz, Kemal vd. (1992). *Evlîyalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.

Yavuz, Yusuf Şevki (1998). İslâm Düşüncesinde Hulûl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul: TDV Yayınları, 341-44.

Yitik, Ali İhsan (2011). Tenâsüh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: TDV Yayınları, 441-43.

